

BŘETISLAV HORYNA

JSOU DĚJINY FILOSOFIE FILOSOFIÍ?¹

Svou koncepcí vědecké práce a výuky filosofie stojím na pomezí dějin filosofie a systematické filosofie. Z této lokalizace mezi dvě tradičně respektované, byť co do možností jasného rozlišení sporné sféry filosofického zájmu vyplývají určité problémy, které nakonec vedou k jedné otázce: Zda můžeme dějiny filosofie považovat za filosofii o sobě, nebo zda vlastní filosofie (jakkoli neurčitý tento výraz je) začíná až za prahem autoreprezentativního historického výkladu.

Působnost v kterékoli oblasti filosofie nezbytně předpokládá důkladnou orientaci v dějinách filosofie. Znalost dějin filosofie je nutná a neznamená, že by se člověk musel stát antikvářem cizího myšlení. Naopak ovšem platí, že nikdo nemůže být historikem filosofie, pokud není na úrovni aktuálních řešení systematických filosofických problémů. Jinak řečeno: Hlásím se sice k tomu, že jsem více historik lidského myšlení, avšak pouze proto, že přitom jde o dějiny systematicky zpracovávaných problémů. Člověk, který se považuje za tzv. čistého systematického filosofa, nebude nikdy schopen dostatečně vymezit svůj problém bez jeho dějinného zázemí a historicky známých způsobů řešení. Pokud se dělá jedno bez druhého (což se občas stává), nemáme co do činění s filosofii, ale s poloviční filosofii; a poloviční filosofie je vždy filosofie polovičatá.

Domnívám se, že neexistuje další obor akademického studia, v kterém by byl tak značný prostor věnován historicky orientované sebereflexi, jako je tomu ve filosofii. V druhém oboru, jemuž se částečně věnuji, v religionistice, je dějinám religionistiky věnována jedna semestrová přednáška. Pokud vím, podobná situace panuje i v dalších specializacích v oblasti duchovních věd. Paradoxně nejbližší situaci ve filosofii je studium teologie, v níž je systematická část (ať už je označována jakkoli, fundamentální, dogmatická či systematická teologie) rovněž nedílně svázána s dějinami církve a dogmatu.

Nyní stojíme před dvojí otázkou: 1) Proč taková situace vznikla a jak se k ní můžeme stavět; 2) Mohou dějiny filosofie i nadále substituovat filosofii?

---

¹ Koncept přednášky, která byla proslovena při profesorském řízení před VR FF UP v Olomouci dne 21. června 2000.

Odpověď na první problém má tři základní roviny. Jednak závisí na pochopení dějin filosofie: Dějiny filosofie nejsou obor, který by byl identický s prostou historiografií vzniku a vývoje idejí. Přesněji řečeno, nejsou takové v principu, ačkoli se v takové občas mění při studijní a výukové praxi. Během ní skutečně dochází k tomu, že jako „filosof“ může být označován člověk, který dokáže nejlépe ze všech zopakovat myšlenky dejme tomu Platónovy, Leibnizovy, Kantovy nebo Heideggerovy. Cílem a nejvyšším ideálem filosofie je pak reproduktor; nebo ještě lépe CD-ROM, neboť ten je schopen i přesné grafické reprodukce. Znalost filosofické klasiky ale nemůže nahrazovat znalost filosofické teorie; pokud přestávají díla klasických filosofů být součástí historie, pokud se z nich stávají posvátná písmena a jejich autoři se mění v náhražku filosofické teorie, filosofie zaniká a mění se v kult. Dějiny filosofie jsou jednou z forem, v nichž se předestírají dějiny lidského myšlení, a zároveň tvoří nezbytný základ pro formulování filosofických teorií. Filosofie bez svých dějin by byla bezmocná; dějiny filosofie bez filosofické teorie jsou zbytečné.

Druhá rovina se týká vzniku takového myšlení o filosofii. Zde je možná rychlá odpověď: Tento zvyk se ujal během scholastiky, kdy se ve struktuře kvestií začalo vyžadovat, aby správné vysvětlení problému uvádělo na prvním místě stanoviska autorit a tradice. Tlak na znalost dějin řešení daných problémů rostl natolik, až nakonec dokázal přehlušit samotné problémy, o které původně šlo. Dodnes tak mnohde přetrvává pojetí filosofie, které sestává z toho, že upozorňuje na problémy formou upozornění na historické formy popisu těchto problémů. Vyjádřeno metaforou spíše hořkou: Způsobem existence filosofie jakožto dějin filosofie se stal parazitismus na myšlení jiných.

Třetí rovina otázky je nejsložitější: Jak nakládat s tímto stavem? Odpověď vyžaduje promyslet jednu souvislost, která není jen výlučně historická, ačkoli determinuje pohled na možnost dějin filosofie, ale současně je hluboce systematická. Jestliže jí dáme formu otázky, pak zní: jaká je kompetence filosofie dnes? Jinak řečeno, musíme odpovědět na problém, k čemu a jak je kompetentní filosofie? Pokud nalezneme evidentní a nutné kompetence filosofie (tzn. pokud budeme schopni vymezit oblast poznání, k níž je filosofie kompetentní nenahraditelně jinou vědní disciplinou), bude nepochybně možné omezit úlohu dějin filosofie tak, jak je zřejmě žádoucí: na sice naprosto nezbytný, pro filosofa zcela nevyhnutelný, avšak vždy pouze podpůrný obor, který sám o sobě ještě nekvalifikuje k filosofii. Skvělý znalec dějin trepanací lebky, a pouze těchto dějin, také nemá kvalifikaci k tomu, aby se postavil k operačnímu stolu. Filosofové jsou o to nebezpečnější, že vrtají druhým lidem do hlavy ne tehdy, je-li to potřeba, ale z principu.

Kde však najdeme takové evidentní filosofické kompetence? Původně, kdysi na počátku, se filosofie domnívala být kompetentní ke všemu, a snad, alespoň co do svého sebepochopení, ke všemu kompetentní byla. Zřejmě ale již se zrodem této myšlenky o plné filosofické způsobilosti začal zvláštní proces, který trvá dodnes; proces redukce filosofických kompetencí, proces zeštíhlování filosofie, pokud jde o její schopnost mluvit k věci.

Se znepokojivou výstižností ho popisuje německý filosof Odo Marquard: Nejprve filosofie pozbyla kompetenci vést člověka k poznání smyslu světa a ži-

vota, a tím ke spáse. Zde filosofii nahradila teologie a z filosofie se nadlouho stala *ancilla theologiae*. Poté filosofie ztroskotala též před požadavkem, aby vedla aspoň k užitečnému, prospěšnému a člověku napomáhajícímu vědění. Zde filosofii vytlačila věda, zvláště exaktní vědy, které snadno nahrazují filosofii dodnes a činí z ní *ancilla scientiae*. A konečně, poslední, co zůstalo filosofii, zejména filosofii dějin, byla snaha vést člověka ke štěstí, rovnosti a spravedlnosti mezi lidmi. V tom ale zbavila filosofii kompetentnosti politická praxe novověku a učinila z ní pouhou teoretizující služku emancipace, *ancilla emancipationis*.

Tyto postupné a radikální ztráty kompetencí dovedly nakonec k tomu, že se dnes setkáváme převážně s deklasovanou filosofií. Její role se omezuje na to, aby organizovaně napomohla tehdy, když se její úspěšnější partneři (věda nebo politika) dostanou do obtíží. Příkladem může být současná nouzová situace politiky, která se rychle mění ve společensky zavrhanou životní formu a reaguje na to formulováním tzv. „filosofických vizí“, např. vize občanské společnosti, nepolitické politiky, neoliberalního individualismu, apod. Není asi nezbytné zdůrazňovat, že soudobé vizionářství není problémem filosofie, ale politických a ideologických nároků vznášených vůči filosofii. Po zkušenostech moderny filosofie zřejmě nenalezne další důvod, proč by měla přísluhovat politice a žít domněnkou, že právě ona řídí ji a s ní i celou společnost.

Jak je to tedy s kompetencemi filosofie? Jedinou kompetencí, která filosofii zůstává, je kompetence k uznání vlastní nekompetentnosti. V tom je filosofie nenahraditelná a v této oblasti před ní stojí nekonečně mnoho práce. Bude muset odčinit všechno, čeho se dopustila v době, kdy se buď ona sama nebo lidé kolem ní domnívali, že může být svědomím světa a absolutní instancí. Bude muset odčinit všechno, co se odvíjelo od jejích suverénních výzev k nejrůznějším globálním krokům: ke globální odpovědnosti, k odpovědnosti za přežití lidstva, k odpovědnosti za obecná lidská práva a lidskou emancipaci, za poznání pravdy, k odpovědnosti za přírodu, svět, vesmír vůbec. Z nich všech totiž vyplývalo pouze dvojí: neštěstí člověka a nesvoboda filosofie. Poznáním své kompetence k uznání vlastní nekompetentnosti a symbiózou se svými kompetentními partnery (především s vědou) se filosofie může vrátit ke své svobodě. Budoucnost a svoboda filosofie spočívá v pochopení, uznání a využití své nekompetentnosti.

Jak ale filosofie rozpozná svou kompetentní nekompetenci? Cesta k jejímu uvědomění vede přes genus paměti, *memoria*, tzn. přes paměťové zpřítomnění celku dějin našeho rozumu a hlavně nerozumu. Kompetentní filosofie je možná pouze jako anamnetická filosofická kultura, která připomíná a paměťově neustále oživuje dějinné formy, působení a důsledky (ne)rozumu, aniž by si přitom počínala jakkoli selektivně, neuceleně a dávala by přednost jenom určitým, snadno funkcionalizovatelným vzpomínkám. Jinými slovy, filosofie kompetentní ke své nekompetenci - a to znamená jediné kompetentní - je možná pouze na půdě dějin filosofie. Každá koncepční rozvaha nad studiem a pěstováním filosofie se proto bude muset smířit s údělem dějin filosofie; pokud by je opustila a ztratila jejich anamnetickou vazbu, změnila by se rychle v něco nefilosofického, zřejmě v určitou formu ideologie, tedy v to, k čemu mají nejbližší dnešní ekologické a moralistní výzvy a stesky nad rozkladem hodnot. Filosofie asi

i nadále zůstane (a řekl bych, že naštěstí) tím podivným kulturním útvarem, který ze všeho nejvíc připomíná parazita na svém vlastním těle.

Vědecká práce pod horizontem filosofie, která je kompetentní k uznání své nekompetence a chová se podle toho, znamená především uměřenost. Je to uměřenost ve smyslu filosofie, jež rezignuje na velké a zásadní pravdy dějin, na vůdcovskou roli, na fenomenologii světového ducha a na spásu lidstva, na smysl života a vesmíru, protože ví, že k tomu není kompetentní. Jejím cílem jsou konečné věci, které se týkají konečných lidí; a specifickou vlastností těchto malých, konečných a pro život rozhodujících věcí je jejich historická setrvačnost. Opakují se, vracejí a téměř působí dojmem, jakoby byly stále stejné. Proto nám o nich nejvíc může říci historie, samozřejmě i historie filosofická. Kdybychom vyloučili dějiny filosofie z filosofie (a doufám, že se tomu podaří zabránit i přes odpor zejména ekologicky či feministicky zaujatých systematicků), pak bychom z ní současně vyloučili i tyto malé a konečné věci, které mají zásadní význam pro konstituci lidskosti v člověku. Zůstaly by nám velké, universální pravdy o světě, vesmíru a bozích, o nichž už Protágorás pravil, že o nich nemůžeme vědět ani že jsou, ani že nejsou. Jinak řečeno, zůstaly by nám velké, ještě větší a možná i trochu velikášské pravdy, které třeba mají stovky účelů, ale jen jeden jediný efekt: nedá se s nimi žít.

IS THE HISTORY OF PHILOSOPHY PHILOSOPHY?

The draft of the lecture addressed before the Scientific Board of the Faculty of Arts in Palacký University on the 21st June 2000.